

Henryk Borcz

Akcja katolicka w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 1/2, 265-285

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. HENRYK BORCZ

AKCJA KATOLICKA W DIECEZJI PRZEMYSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO

Po uzyskaniu przez Polskę niepodległości w r. 1918 następowało stopniowe poszerzenie zakresu pracy duszpasterskiej Kościoła katolickiego na jej terytorium. Obok dotychczasowych, sprawdzonych form duszpasterstwa wprowadzane były nowe, lepiej dostosowane do zmieniających się warunków i potrzeb. Poszerzał się też zakres katolickiej akcji społecznej, co przejawiało się między innymi w rozwijaniu istniejących i tworzeniu nowych organizacji, w których współdziałali ze sobą katolicy świeccy i duchowieństwo. Wśród nich szczególnie ważną rolę odgrywała wprowadzana od r. 1930 Akcja Katolicka. Była to organizacja masowa ściśle zależna od hierarchii i przez nią zaprowadzana¹. Wprawdzie powstała ona poza Polską, lecz jej struktura organizacyjna została dostosowana do sytuacji polskiego katolicyzmu.

Akcja Katolicka kształtowała się w Kościele już conajmniej od XIX wieku, jednakże właściwe ramy organizacyjne uzyskała w latach dwudziestych obecnego stulecia. Jej zadania określił szczegółowo papież Pius XI w encyklice „*Ubi arcano*” z 23 XII 1922 i liście pasterskim „*Quae Nobis*” z 13 XI 1928. Celem Akcji Katolickiej miało być odnowienie i pogłębienie życia katolickiego w rodzinie i społeczeństwie poprzez współdziałanie świeckich katolików z duchowieństwem, obrona przed procesem laicyzacji i wpływem ugrupowań antykościelnych, przemiana życia społecznego według katolickiej etyki społecznej oraz pobudzenie katolików do żywszej działalności religijno-społecznej².

Akcja Katolicka w diecezji przemyskiej wprowadzana była z polecenia biskupa A. Nowaka, a po jego śmierci w 1933 biskupa F. Bardy. Dokonywało się to w tym samym czasie co i w innych diecezjach polskich. Teren dla jej działalności w diecezji przygotowało kilka

¹ L. Dyczewski, *Apostolstwo zbiorowe Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, R.15:1972 z.3 s. 49n.

² R. Niparko, *Akcja Katolicka*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1973 kol. 228.

organizacji katolicko-społecznych, których cele w większym lub mniejszym stopniu były zbieżne z jej programem.

Celem niniejszego artykułu jest zwięźle przedstawienie początków i ważniejszych etapów rozwoju, a także głównych przejawów działalności Akcji Katolickiej w diecezji przemyskiej. Przyczyni się to do lepszego zbadania jednego z istotnych nurtów słabo dotychczas poznanej, duszpasterskiej pracy Kościoła przemyskiego w obecnym stuleciu. Artykuł nie pretenduje do wyczerpującego przedstawienia poruszanych zagadnień, gdyż wiązało by się to z koniecznością uprzedniego przeprowadzenia gruntownych badań w tej dziedzinie. Pomija też złożoną ówczesną sytuację społeczną, narodowościową i religijną w diecezji, która wpływała silnie na rozwój i działalność Akcji Katolickiej na tym terenie. Artykuł opiera się wyłącznie na ważniejszych źródłach drukowanych, takich jak sprawozdania i prasa Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej a także poszczególnych stowarzyszeń Akcji Katolickiej z terenu diecezji przemyskiej³.

1. POCZĄTKI AKCJI KATOLICKIEJ W DIECEZJI

Ostatnie lata XIX stulecia przyniosły na terenie diecezji przemyskiej zastrzężające się problemy natury społecznej. Rodzący się w ostatnich dziesięciokach lat stulecia wśród chłopów galicyjskich ruch ludowy z upływem czasu coraz bardziej radykalizował się. Z drugiej strony, wraz z rozwojem przemysłu rosły zastępy robotników, pozostających najczęściej pod silnym wpływem socjalistów. Istniało realne niebezpieczeństwo, że środowiska tradycyjnie dotychczas związane z Kościołem, ulegną procesowi dechrystianizacji. W tej sytuacji, w dużej mierze pod wpływem encyklik społecznych Leona XIII i rozwijającej się katolickiej myśli społecznej, następowała stopniowa zmiana w podejściu duchowieństwa do rodzących się problemów. W konsekwencji coraz więcej księży włączało się czynnie w działalność społeczną, traktowaną jako forma działalności duszpasterskiej. Organizowali oni różne spółki gospodarcze, kółka rolnicze, sklepy, inicjowali tworzenie kas oszczędnościowo-pożyczkowych, szkół zawodowych, czytelni ludowych, bibliotek, ochronek itp.⁴. Z drugiej strony zakładali bractwa i stowarzyszenia o cha-

³ W trakcie kwerendy nie udało się odnaleźć dokumentacji dotyczącej działalności władz diecezjalnych Akcji Katolickiej.

⁴ Do najbardziej znanych na tym terenie księży społeczników należał ks. A. Tyczyński, od 1885 proboszcz w Albigowej koło Łańcuta, który w ciągu kilkunastu lat zdołał biedną i rozpiętą wieś przekształcić w prężny ośrodek gospodarczy. Zob. F. Bujak, *Galicia*, T.1, Lwów 1908 s. 143-147.

akterze religijnym, dobroczynnym, kulturalnym i społecznym, w których czynnie współdziałali katolicy świeccy i duchowni.

Wśród tego typu zrzeszeń wyróżniało się Towarzystwo św. Wincentego a Paulo (najstarszy oddział założony w Przemyśle w 1868 r.), zajmujące się działalnością dobroczynną, które w pierwszych latach dwudziestego stulecia działało we wszystkich większych ośrodkach diecezji⁵. Wielką popularnością cieszyła się też Sodaliczka Mariańska, skupiająca w sobie różne grupy wiernych (Sodaliczka Panów, Pań, Panien, Nauczycielek, Dzieci Maryi, Pracownic igłą itp.), którzy pracowali głównie nad podniesieniem religijności przez rozszerzanie nabożeństwa do Matki Bożej, a ponadto prowadzili także akcję oświatową, dobroczynną i społeczną⁶.

Zdecydowanym promotorem pracy społeczno-katolickiej w nowym stylu na tym terenie był biskup przemyski J. S. Pelczar (1900-1924). Jedynym z jego zasadniczych celów było kształtowanie całego życia społecznego w diecezji w duchu chrześcijańskim. W tym celu zachęcał księży do uaktywniania istniejących w parafiach bractw religijnych i zakładania nowych, zwłaszcza tych które stawały sobie za zadanie umacnianie zasad religijnych i moralnych w społeczeństwie. W r. 1901 ogłosił drukiem encyklikę Leona XIII „*Graves de communi*” i usilnie zachęcał księży do angażowania się w działalność społeczną a nawet zajmowania czołowych stanowisk w stowarzyszeniach i organizacjach kulturalno-społecznych⁷.

Z jego inicjatywy i przy jego poparciu tworzone w diecezji chrześcijańskie związki zawodowe robotników, które miały się kierować w działalności nauką społeczną Kościoła, a zarazem stanowić alternatywę dla związków kierowanych przez socjalistów. Zakładano je na bazie mieszczańskich stowarzyszeń oświatowo-kulturalnych „*Gwiazda*” i samopomocowych stowarzyszeń rzemieślników „*Przyjaźń*”⁸. Biskup Pelczar, chcąc usprawnić i poszerzyć ich działalność, nosił się z zamiarem powołania do życia sekretariatu dla prowadzenia chrześcijańskich stowarzyszeń robotniczych. Jednakże wybuch I wojny światowej na kilka lat odsunął realizację tych

⁵ Wykaz statystyczny stowarzyszeń na polu miłosierdzia i akcji społecznej katolickiej i zakładów dobroczynnych i społecznych w diec. przemyskiej za r. 1904, „Kronika Diecezji Przemyskiej” (dalej: KDP), R.6:1960 z. 2 s. 108n.

⁶ K. M. K a s p e r k i e w i c z, *Sługa Boży Józef S. Pelczar biskup przemyski*, Rzym 1972 s. 224.

⁷ Tamże, s. 223.

⁸ Chrześcijańskie stowarzyszenia zawodowe działające w Przemyśle wnet po 1906 weszły w skład tzw. „grupy miejscowej” Polskiego Zjednoczenia Chrześcijańskich Robotników (w 1914 skupiała ok. 600 robotników), podległej centrali krakowskiej. Opiekę nad nią, z polecenia ordynariusza, sprawował ks. K. Kotuła, Zob. *Zapiski kronikarskie*, KDP, R. 14:1914 s. 171.

planów i dopiero w 1920 doszło do otwarcia w Przemyśle Sekretariatu Okręgowego Chrześcijańskich Związków Zawodowych⁹.

a. Związek Katolicko-Społeczny

Liczne na terenie diecezji przemyskiej stowarzyszenia i organizacje o celach katolicko-społecznych, działające niezależnie od siebie, nie były w stanie sprostać pięttrzymac się przed nimi zadaniami. Aby temu zaradzić biskup Pelczar, prawdopodobnie zainspirowany encykliką Piusa X „*Il fermo proposito*” (1905 r.), powołał do życia w r. 1906 Związek Katolicko-Społeczny, jako organizację w której miało dojść do współdziałania na szeroką skalę pomiędzy duchowieństwem a katolikami świeckimi¹⁰. Założenia, jakie biskup sformułował dla Związku Katolicko-Społecznego wskazują, że była to faktycznie Akcja Katolicka w rozumieniu nadanym kilkanaście lat później przez Piusa XI w liście pasterskim „*Quae Nobis*”¹¹.

Celem Związku Katolicko-Społecznego miało być rozwijanie działalności tak religijnej jak i społecznej, krzewienie zasad katolickich w życiu publicznym i prywatnym, prowadzenie działalności gospodarczej, wyrabianie u członków pracowitości, oszczędności i wstrzemięźliwości, oraz obrona interesów narodowych. Biskup Pelczar wymagał od członków Związku głębokiej religijności, dużej orientacji społeczno-ekonomicznej, sumienia uczulonego na potrzeby bliźniach oraz gotowości do ofiar.

W r. 1910 biskup Pelczar połączył Związek z zaprowadzonym przez siebie Bractwem NMP Królowej Korony Polskiej, przez co nadał mu charakter bardziej religijny. Przepuszczalnie chodziło mu o przyciągnięcie w ten sposób do Związku chłopów i mieszkańców małych miasteczek, którzy w przeciwieństwie do inteligencji i ziemiaństwa z nieufnością odnosili się do wszystkiego co nowe¹². Przeprowadzona reorganizacja spotkała się z uznaniem szerokich rzesz diecezjan i wpłynęła na szybkie rozszerzenie się Związku na wszystkie parafie diecezji, oraz rozwinięcie ożywionej działalności społeczno-religijnej. Przy końcu 1911 r. zrzeszał on już przeszło 150 tys. członków, zaś widocznym owocem jego działalności było założenie

⁹ *Z ruchu organizacyjnego*, „Kierownik Stowarzyszeń”, R. 1:1921 nr 1.

¹⁰ J. S. Pelczar, *Oreddie do wielebnego duchowieństwa w sprawie Związku Katolicko-Społecznego i organizacji katolickiej*, KDP, R.6:1906 z. 1 s. 15n. Podobny związek powołał w tym samym roku abp lwowski J. Bilczewski.

¹¹ Cz. Strzeszewski, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze austriackim w latach 1865-1918*, w: *Historia Katolicyzmu społecznego w Polsce*, Red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981 s. 162.

¹² J. A t a m a n, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1985 s. 62.

do tego czasu 101 czytelnia ludowych, 93 kółek rolniczych, 99 kas oszczędności, 52 straży pożarnych, 13 ochronek dla dzieci, wybudowanie szeregu domów parafialnych itp.¹³

Działalność Związku została poważnie ograniczona i osłabiona w latach I wojny światowej. Koncentrował się on wówczas na akcji pomocy dla dotkniętych wojną (Komitet Ratunkowy).

Negatywne procesy w religijności jak też moralności indywidualnej i zbiorowej społeczeństwa, jakie się ujawniły po zakończeniu I wojny światowej, skłoniły biskupa Pelczara do zreformowania w r. 1918 dotychczasowego statutu Związku Katolicko-Społecznego stosownie do ówczesnych potrzeb. Większy nacisk położył on na szerzenie nabożeństwa do NMP Królowej Korony Polskiej, tworzenie katolickich związków i spółek robotniczych, obronę wychodźców przed wyzyskiem i demoralizacją, propagowanie dobrych czasopism itp.¹⁴ Trudne czasy powojenne, ciężka sytuacja gospodarcza, oraz opory ze strony wielu księży, to wszystko nie sprzyjało kontynuowaniu i rozszerzaniu działalności Związku. W takich okolicznościach śmierć biskupa Pelczara w 1924 r. spowodowała, że Związek, pomimo pewnego poparcie ze strony następcy, biskupa A. Nowaka, niemal zupełnie zaprzestał działalności.

b. Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej

Negatywne zjawiska w religijności oraz moralności indywidualnej i zbiorowej społeczeństwa polskiego, ujawniające się po zakończeniu I wojny światowej, niosły szczególne zagrożenie dla młodzieży. W tych okolicznościach pojawiło się szereg inicjatyw, dążących do przeciwdziałania zgubnym tendencjom. W diecezji przemyskiej gdzie wystąpiły podobne zagrożenia biskup Pelczar z jednej strony apelował o pogłębienie dotychczasowych działań duszpasterskich (katecheza, nabożeństwa, tradycyjne bractwa religijne itp.), a z drugiej zalecał formować młodzież poprzez katolickie związki młodzieży, przynależne do Związku Katolicko-Społecznego.

W początkowym etapie biskup propagował tworzenie Sodalicji mariańskich dla młodzieży wiejskiej i Sodalicji dla uczniów szkół średnich¹⁵. Kiedy inicjatywa ta z różnych powodów nie przyjęła się szerzej, pojawiła się kolejna, zmierzająca do przeszczepienia na teren diecezji Stowarzyszenia Młodzieży, organizacji młodzieżowej działa-

¹³ *Sprawozdanie z działalności Związku Katolicko-Społecznego i połączonego z nim Bractwa N.M.P. Król. Kor. Pol. w diecezji przemyskiej*, KDP, R.11:1911 z. 7-8 s. 340-465.

¹⁴ K. M. Kasperkiewicz, *Sluga Boży Józef S. Pelczar*, s. 229.

¹⁵ *Sprawozdanie z XIV Kongregacji XX. Dziekanów*, KDP, R.18:1918 z. 9 s. 143-162.

jącej już przed pierwszą wojną światową w Poznańskim, a po wojnie zakładanej w większości diecezji polskich¹⁶.

Do powołania Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w Przemyślu doszło 21 VIII 1919 r., podczas kursu społecznego i zjazdu 110 delegatów stowarzyszeń młodzieżowych, działających wówczas w wielu parafiach diecezji. Nowy związek, obejmujący swym zasięgiem całą diecezję, afiliowano do Zjednoczenia mającego swą siedzibę w Poznaniu, przyjmując równocześnie jego statut¹⁷. Sekretarzem Generalnym na teren diecezji został mianowany ks. J. Matusz. Związek dążył do skupienia istniejących już katolickich organizacji młodzieżowych o celach oświatowo-kulturalnych, a także „całej nie zrzeszonej młodzieży pozaszkolnej wiejskiej, rzemieślniczej i przemysłowej” w wieku od 14 do 25 lat. Jego celem było „religijne i moralne wychowanie młodzieży, uformowanie jej w duchu narodowym i obywatelskim, a także przysposobienie zawodowe i wychowanie fizyczne”¹⁸.

Związek, w kilku pierwszych latach swojej działalności, zdołał rozszerzyć się na całą diecezję. W r. 1922 skupiał już około 100 parafialnych stowarzyszeń męskich i żeńskich, liczących łącznie około 3500 członków¹⁹. Kiedy jednak w następnych latach Sekretariat Generalny czasowo zawiesił działalność, spowodowało to dezorganizację w Związku i zaniechanie działalności w większości kół parafialnych²⁰. Zwrot w tej trudnej dla Związku sytuacji nastąpił w 1925 r., wnet po objęciu diecezji przez nowego ordynariusza A. Nowaka. Uwolnił on Sekretarza Generalnego od dodatkowych obowiązków, zaś w odezwie skierowanej do księży poparł zdecydowanie Związek, określając pracę z młodzieżą jako „jedno z najważniejszych zadań duszpasterskich”²¹. Zainicjował też wydawanie kwartalnika (od 1927 miesięcznika) „*Doniesienia*”, jako organu Związku Młodzieży Polskiej w Przemyślu, w którym podawano systematycznie aktualny program pracy w stowarzyszeniach, informacje Sekretariatu, relacje z działalności poszczególnych kół i okręgów itp.

29 VI 1927 r., z inicjatywy Rady Związkowej, nastąpiło wyodręb-

¹⁶ J. M a j k a, *Katolickie organizacje młodzieżowe*, w: *Historia katolicyzmu*, dz. cyt., s. 341n.

¹⁷ *Rezolucje*, KDP, R.19:1919 z. 8 s. 135-136. Na czele Związku przemyskiego stanął 10 osobowy zarząd.

¹⁸ J. M a t u s z, *O pracy nad młodzieżą*, KDP, r.19:1919 z. 5-7 s. 97n.

¹⁹ *Sprawozdanie z XVIII kongregacji księży dziekanów*, KDP, R.22:1922 z. 9-12 s. 170n.

²⁰ *Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w Przemyślu za rok 1925*, Przemyśl 1926 s. 11. Okres kryzysu przetrwało jedynie 30 kół parafialnych.

²¹ A. N o w a k, *Erekcja Instytutu Akcji Katolickiej*, KDP, R.25:1925 z. 5 s. 71.

nienie ze Związku dotychczasowego oddziału żeńskiego i utworzenie samodzielnej jednostki określonej jako Związek Młodzieży Żeńskiej w Przemysłu²².

W r. 1928 w Związku Młodzieży Męskiej doszło do zorganizowania pierwszych okręgów, obejmujących zachodnie i środkowe rejony diecezji a grupujących po kilka okolicznych stowarzyszeń. Na ich czele stały zarządy okręgowe, które w podległych sobie kołach inicjowały pracę związkową, wspólne akcje, manifestacje, zloty, zawody sportowe, konkursy, uroczystości, rekolekcje zamknięte itp²³. W tym samym czasie w kołach, zarówno męskich jak i żeńskich, zrzeszających większą liczbę członków, poszerzono zakres prowadzonej przez nie działalności. W zależności od potrzeb tworzono też specjalistyczne sekcje: misyjne, abstynenckie, oświatowe, sportowe, rolnicze, handlowe, artystyczne itp. Pracę tych sekcji wspierały i koordynowały, utworzone z r. 1930 w przemyskiej centrali Związku, referaty: oświatowo-wychowawczy, organizacyjny, wychowania fizycznego, przysposobienia rolniczego i handlowy²⁴.

W roku 1930, decyzją biskupa A. Nowaka, Związek został zaliczony do Akcji Katolickiej diecezji przemyskiej. Fakt ten nie wpłynął w istotny sposób na zmianę metod i celów jego działalności. Pełne włączenie Związku do Akcji Katolickiej nastąpiło dopiero w r. 1934. W tym czasie Związek zrzeszał już około 185 stowarzyszeń męskich i około 253 żeńskich.

c. Stowarzyszenie Sług Katolickich

Stowarzyszenie Sług Katolickich było organizacją zrzeszającą katolickie służące. Działo zazwyczaj w większych miastach. Na terenie diecezji przemyskiej działało już przy końcu XIX stulecia, zaś po pierwszej wojnie światowej w Krośnie, Sanoku, Jaśle, Jarosławiu, Przeworsku, Rzeszowie i Przemysłu. Zakładane było z reguły z inspiracji miejscowych księży zatroskanych o los służących. Stowarzyszenie stawiało sobie za cel wpajanie w członkinie zamiłowania swego stanu, cnót pobożności, skromności, pracowitości i oszczędności, zbliżanie służących do katolickich pracodawczyń, wzbudzanie wzajemnego zaufania i miłości bliźniego, uzdalnianie służących do sumiennego pełnienia obowiązków, opiekowanie się służącymi w czasie choroby i niezawinionej utraty posady, pomaganie im

²² *Rezolucje uchwalone na VII zjeździe delegowanych*, „Doniesienia”, R.3:1927 nr 7-8 s. 51n.

²³ *Sprawy związkowe*, „Doniesienia”, R.3:1927 nr 5 s. 38.

²⁴ *Komunikaty Biura Związkowego*, „Doniesienia”, R.6:1930 nr 11 s. 54n.

w szukaniu pracy²⁵. Większość Stowarzyszeń z terenu diecezji prowadziła biura pośrednictwa pracy, zaś przemyskie i rzeszowskie utrzymywały schroniska dla starszych i bezrobotnych służących.

Stowarzyszenia Sług w diecezji przez wiele lat działały niezależnie od siebie. Proces ich jednoczenia rozpoczął się w 1920 r., kiedy biskup J. S. Pelczar erygował w Przemyśle Sekretariat Generalny Stowarzyszeń Polskich Kobiet Pracujących. Stojący na jego czele ks. A. Sierzęga doprowadził do zorganizowania 5 VII 1921 zjazdu w Przemyśle, w którym wzięło udział 400 delegatek reprezentujących 30 stowarzyszeń kobiecych z terenu diecezji, a wśród nich przedstawicielki Stowarzyszeń sług. Doszło wówczas do utworzenia Związku Stowarzyszeń Polskich Kobiet Pracujących w Przemyśle, „jednoczących w sobie kobiety wszystkich stanów i zawodów oraz stowarzyszenia działające na polu oświatowym, obywatelskim i humanitarnym”²⁶. Pracą Związku miał kierować wybrany zarząd. Zjazd w podjętych rezolucjach wcielanych później w życie, wzywał do urządzania zjazdów okręgowych konsolidujących organizację, zakładania biur pośrednictwa pracy, zakładania schronisk dla służących w podeszłym wieku itp.

Związek popierany czynnie przez władze diecezjalne, rozwijał ożywioną działalność. W rok od zawiązania skupiał już 40 stowarzyszeń liczących łącznie około 4000 członkiń. Organizował zebrania, zjazdy, kursy zawodowe, zakładał kasy doraźnej pomocy itp. Najliczniejszym i najprężniej działającym członem Związku było wówczas Stowarzyszenie Sług Katolickich²⁷. Działalność Związku trwała jednakże stosunkowo krótko. Zrzeszał on stowarzyszenia kobiece znacznie różniące się celami, zaś głównym czynnikiem jednoczącym był Sekretariat Generalny. Stąd też przejściowe ograniczenie działalności Sekretariatu pociągnęło za sobą szybki rozpad tworzonego odgórnie Związku. Poszczególne stowarzyszenia funkcjonowały przeważnie nadal, lecz już niezależnie. Wnet jednak, po powołaniu do życia w diecezji Ligi Katolickiej, włączyły się (zwłaszcza stowarzyszenia służących) aktywnie w jej działalność.

d. Liga Katolicka

Liga Katolicka była organizacją religijną, która bezpośrednio poprzedziła Akcję Katolicką. W diecezji przemyskiej zainicjował jej

²⁵ J. J a ł o w y, *Historia Towarzystwa Sług pod wezwaniem Św. Zyty w Rzeszowie*, Rzeszów 1925 s. 3n.

²⁶ *Zajazd delegatek Stowarzyszeń Kobięcych w Przemyśle*, „Kierownik Stowarzyszeń”, R.1:1921 nr 3 s. 5-6.

²⁷ *Sprawozdanie z XVIII kongregacji*, art, cyt. s. 171n.

zakładanie na przełomie 1927 i 1928 r. biskup A. Nowak. W tym czasie Liga Katolicka znana była już w kilku diecezjach polskich, istniały dwa ośrodki centralne w Poznaniu i Warszawie, jednakże nie było jednolitej krajowej struktury tej organizacji. Jej celem było szerzenie zasad katolickich w życiu społecznym poprzez pogłębianie życia wewnętrznego i uświadomienia katolickiego swoich członków.

Decyzję zaprowadzenia w diecezji przemyskiej Ligi Katolickiej, pod wezwaniem Chrystusa Króla i Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej, ogłosił biskup A. Nowak podczas kongregacji dziekańskiej w Przemyślu 22 IX 1927 r. Postanowiono wówczas oprzeć strukturę Ligi w diecezji na statucie poznańskim, dostosowanym w następnym roku do warunków diecezjalnych. Ligi w parafiach miano organizować opierając się na istniejących w nich stowarzyszeniach kościelnych, głównie mocno rozpowszechnionym Bractwie Żywego Różańca, a także angażując dorosłe osoby niezrzeszone²⁸.

W myśl założeń biskupa Nowaka Liga miała być odnowieniem Związku Katolicko-Społecznego założonego przez jego wielkiego poprzednika, organizacją która „łączy i jednoczy świeckich katolików do czynnej współpracy z kapłanami i biskupami diecezji w tych wszystkich sprawach, które dotyczą katolickiej religii, Kościoła i dobra moralnego tak jednostek, jak i całego narodu”²⁹.

Samą akcję zakładania Lig w parafiach, kierowaną przez ks. W. Tomakę, poprzedzono serią kursów dla instruktorów, przeprowadzanych w kilku większych miastach diecezji. Organizowanie Lig w parafiach przebiegało stosunkowo wolno, bez przynagleń ze strony władzy diecezjalnej. W tej sytuacji, po blisko dwóch latach od zainicjowania akcji, Ligi działały jedynie w 26 na 339 parafii diecezji (w kilku dalszych były w fazie organizowania). W rezultacie, w chwili unifikacji organizacyjnej Akcji katolickiej w r. 1934, działało na obszarze diecezji przemyskiej 88 Lig³⁰.

2. UJEDNOLICENIE STRUKTURY I DALSZY ROZWÓJ AKCJI KATOLICKIEJ

Akcja Katolicka, jako jednolita organizacja religijno-społeczna o charakterze centralistycznym, obejmująca całą Polskę, została powołana do życia dopiero w r. 1930. W diecezji przemyskiej

²⁸ *Sprawozdanie z kongregacji księży dziekanów*, KDP, R.27:1927 z. 8-9 s. 183n.

²⁹ *List pasterski w sprawie Ligi Katolickiej*, KDP, R.28:1928 z.8-9 s. 183n.

³⁰ Źródła drukowane przekazują bardzo mało informacji o działalności Ligi Katolickiej w diecezji przemyskiej.

wprowadzał ją biskup A. Nowak. Nastąpiło to wkrótce po konferencji Episkopatu Polski, odbytej w Poznaniu w dniach 28-30 VI 1930 r., kiedy to postanowiono utworzyć Akcję Katolicką jako organizację scentralizowaną, opartą na statucie jednolitym dla całego kraju. Biskup Nowak zaliczył wówczas do Akcji Katolickiej działające na terenie diecezji cztery organizacje katolicko-społeczne: Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej Męskiej, Żeńskiej, Stowarzyszenie Sług Katolickich i Ligę Katolicką³¹.

a. Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej

Wraz z zaliczeniem wyżej wymienionych związków do Akcji Katolickiej, zapoczątkowany został trwający kilka lat proces ich organizacyjnego zespalania z tą organizacją. Istotną rolę w tym procesie odgrywał Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej (zwany Biurem), erygowany w Przemyślu przez biskupa Nowaka 15 VI 1930 r.³² Był to ośrodek dyspozycyjny, któremu biskup zlecił kierownictwo całej Akcji Katolickiej w diecezji, jej usprawnienie i ujednoczenie. Jego dyrektorem został, czynny wcześniej przy organizowaniu Ligi Katolickiej, ks. W. Tomka, zaś jego zastępcą ks. W. Opaliński.

Nowo utworzony Diecezjalny Instytut w krótkim czasie nawiązał stały kontakt z organizacjami włączonymi do Akcji Katolickiej, ustalał dla nich program pracy, oraz udzielał konkretnych wskazań. Rychło też przystąpił do rozbudowy podlegających mu organizacji. Całą akcję wspierał swym autorytetem biskup Nowak. W odezwie z początku r. 1931, poświęconej najpilniejszym aktualnym zadaniom Akcji Katolickiej w diecezji, wezwał duchowieństwo do organizowania młodzieży pozaszkolnej w Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, dzieci szkolnych w Krucjaty Eucharystyczne, młodzieży szkół średnich w Sodalicje Mariańskie, starszych w Ligi Katolickie, zaś służące w Stowarzyszenia Sług Katolickich³³.

Kolejnym etapem rozwoju Akcji Katolickiej w diecezji było zamianowanie w r. 1932, przez biskupa ordynariusza, dekanalnych instruktorów Akcji Katolickiej, po dwóch dla każdego dekanatu. W dniach od 27 do 28 IX 1932 r. Diecezjalny Instytut zorganizował dla nich specjalny kurs, przygotowujący ich do podjęcia obowiązków³⁴. Ze względu na to że w wielu parafiach nie było organizacji

³¹ KDP, R.33:1933 z. 3 s. 113.

³² *Erekcja Diecezjalnego Biura Akcji Katolickiej*, KDP, R.30:1930 z.6 s. 250.

³³ *Do wielbego duchowieństwa o najważniejszych zadaniach Akcji Katolickiej w r. 1931*, KDP, R.31:1931 z.1 s. 8-11.

³⁴ *Zarządzenie w sprawie stowarzyszeń „Żywego Różańca”*, KDP, R.32:1932 z. 10-11 s. 299.

zaliczonych do Akcji Katolickiej, podczas wspomnianego kursu zdecydowano, iż podstawą dla zawiązania parafialnej Akcji Katolickiej będą tam funkcjonujące stowarzyszenia religijne, a szczególnie Żywy Różaniec. W związku z tą decyzją polecono w każdej parafii przeprowadzić do końca 1932 r. nowy spis grup różańcowych, wyznaczyć dla nich odpowiednich przełożonych chętnych do pracy katolicko-społecznej i przeprowadzać z nimi spotkania, celem uformowania ich na współpracowników Akcji Katolickiej³⁵.

Podejmowane przez Diecezjalny Instytut działania po pewnym czasie zaczęły przynosić pierwsze wymierne rezultaty. W znacznej liczbie parafii stopień zorganizowania Akcji Katolickiej był na tyle wystarczający, że od przełomu r. 1932/33 rozpoczęto tworzenie parafialnych i Dekanalnych Zarządów Akcji Katolickiej, określanych początkowo jako komitety³⁶. Ich zadaniem było między innymi koordynowanie, w obrębie parafii (dekanatu), działalności stowarzyszeń należących do Akcji Katolickiej, organizowanie wspólnych akcji, uroczystości itp. Do parafialnych Zarządów wchodził asystent kościelny (najczęściej miejscowy proboszcz), zatwierdzany przez Diecezjalny Instytut prezes, wiceprezes, sekretarz, prezesi stowarzyszeń Akcji Katolickiej z terenu parafii, oraz przedstawiciele stowarzyszeń pomocniczych. Przy końcu 1937 r. Parafialne Zarządy działały w 92 parafiach diecezji³⁷.

Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w diecezji przemyskiej został erygowany jeszcze przed ostatecznym zatwierdzeniem statutu konstytucyjnego Akcji Katolickiej w Polsce. Stąd też biskup Nowak 3 III 1933 r. dokonał ponownej jego erekcji i reorganizacji, już zgodnie ze wspomnianym statutem³⁸. W skład powołanego wówczas przez biskupa Zarządu Instytutu weszli: prezes (p. S. Dolański), asystent kościelny (biskup pomocniczy F. Barda), sekretarz – dyrektor Biura (ks. W. Tomaka), zastępca sekretarza (ks. W. Opaliński). Równocześnie uformowana została Diecezjalna Rada Akcji Katolickiej, będąca organem doradczym i wnioskodawczym Diecezjalnego Instytutu. Należeli do niej członkowie Zarządu Instytutu, delegaci związków diecezjalnych wchodzących w skład Akcji Katolickiej, oraz osoby wyznaczone przez ordynariusza.

³⁵ W związku z tymi zarządzeniami biskup zamianował ks. J. Stachyraka diecezjalnym dyrektorem „Różańca”. Powołał też 35 dyrektorów dekanalnych.

³⁶ *Sprawozdanie DIAK w Przemyślu za r. 1933*, KDP, R.34:1934 z. 4 s. 123n. Przy końcu 1937 PZAK funkcjonował w 92 parafiach diecezji.

³⁷ Pierwsza na terenie diecezji Dekalna Rada powstała w r. 1933 w dekanacie rudnickim.

³⁸ *Erekcja DIAK*, KDP, R.33:1933 z. 3 s. 113. Statut Akcji Katolickiej dla Polski zatwierdził 27 XI 1930 pap. Pius XI.

b. Stowarzyszenia Akcji Katolickiej

W ślad za decyzjami, podjętymi przez episkopat 19 VI 1934 r., o ujednoczeniu struktury organizacyjnej Akcji Katolickiej w Polsce i utworzeniu organizacji stanowych, także i w diecezji przemyskiej doszło do poważnych zmian organizacyjnych. Istniejące w 88 parafiach diecezji Ligi Katolickie zostały rozwiązane podczas zebrania ich delegatów w Przemyślu, 15 VII 1934 r. Bezpośrednio po tym akcie odbyło się zebranie mężczyzn (delegatów parafii), podczas którego zawiązano Katolickie Stowarzyszenie Mężów (KSM). Równolegle, w czasie zebrania niewiast, zawiązano Katolickie Stowarzyszenie Kobiet (KSK)³⁹. Oba zawiązane stowarzyszenia otrzymały nowe statuty oraz zarządy, zarówno na szczeblu centralnym jak i parafialnym. W KSM asystentem kościelnym został zamianowany ks. E. Sandałowski, prezesem p. K. Wołkowicki, zaś sekretarzem ks. J. Matusz. Natomiast w KSK asystentem ks. J. Gorczyca, prezeską p. A. Kasprzycka, a sekretarką generalną p. M. Schellerówna⁴⁰.

Do istotnych zmian organizacyjnych doszło w tym czasie także w stowarzyszeniach młodzieżowych. Dotychczasowy Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej Męskiej przekształcony został w Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (KSMM), zaś Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej Żeńskiej w Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej (KSMŻ). W KSMM funkcję asystenta kościelnego objął ks. E. Sandałowski, sekretarza ks. J. Matusz, natomiast w KSMŻ asystenta ks. J. Gorczyca, prezeski A. Fischerówna i sekretarki M. Schellerówna⁴¹.

Zmiany w strukturze organizacyjnej Akcji Katolickiej w diecezji, dokonane w r. 1934, wydatnie przyspieszyły jej rozwój. W latach 1934-1938 nastąpił niemal dwukrotny wzrost liczby oddziałów parafialnych (z 588 w 1934 do około 1058 w 1938 r.)⁴². Największy, bo niemal pięciokrotny przyrost oddziałów (z 53 we IX 1934 do 262 w XII 1938), zanotowało Katolickie Stowarzyszenie Kobiet. Przeszło trzykrotny (z 52 w 1934 do 188 w XII 1937), był przyrost oddziałów w Katolickim Stowarzyszeniu Mężczyzn. W Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Żeńskiej liczba oddziałów w tym czasie wzrosła

³⁹ *Sprawozdanie DIAK z działalności za pierwsze półrocze 1934*, KDP, Ź. 34:1934 z. 11-12 s. 313n.

⁴⁰ W następnych latach, we władzach diecezjalnych stowarzyszeń, następowały sporadyczne zmiany osobowe, o czym informowano w drukowanych sprawozdaniach rocznych stowarzyszeń oraz w Kronice Diecezji Przemyskiej.

⁴¹ *Nominacja władz w stowarzyszeniach Akcji Katolickiej*, KDP, R. 34:1934 z. 8-9 s. 239.

⁴² Liczbę oddziałów ustalono w oparciu o sprawozdania roczne poszczególnych kolumn AK (za r. 1934 z września, za r. 1938 z grudnia).

o 1/3 (z 285 do 372). Najmniejszy przyrost liczby oddziałów nastąpił w tym czasie w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Męskiej (ze 198 do 236). Tak więc przy końcu r. 1938 najwięcej oddziałów liczyło Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej. Drugim pod tym względem było Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, zaś kolejnym Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej. Należy dodać, że stałemu wzrostowi liczby oddziałów stowarzyszeń AK, towarzyszył upadek niektórych dotychczas istniejących⁴³.

Rozwój Akcji Katolickiej przebiegał w sposób zróżnicowany, zarówno w poszczególnych rejonach, jak też dekanatach i parafiach diecezji. Zagadnienie to ujmuje graficznie zamieszczona niżej tabela.

Stan zorganizowania Akcji Katolickiej w dekanatach diecezji przemyskiej w XII 1937 r.*

Dekanaty	Liczba						
	Parafii:	Parafii z:					
	AK	PZAK	KSM	KSK	KSMM	KSMŻ	
1. przemyski m.	5	5	4	6	6	5	7
2. przemyski z.	10	9	2	4	5	4	10
3. brzosteczki	7	6	–	5	8	5	15
4. brzozowski	11	11	7	7	9	10	14
5. dobromilski	11	4	1	2	2	1	8
6. drohobycki	15	7	2	4	5	5	6
7. dukielski	7	6	3	4	4	4	4
8. dynowski	14	13	6	11	14	12	16
9. głogowski	13	11	6	6	10	14	13
10. jaćmierski	10	9	1	8	10	7	11
11. jarosławski	9	7	3	5	6	4	12
12. jasielski	9	7	1	4	7	3	4
13. jaworowski	8	4	1	3	4	1	4
14. krośnieński	11	9	1	4	5	5	10
15. leski	11	7	–	5	7	2	3
16. leżajski	10	8	4	4	5	4	5
17. łańcucki	10	8	2	4	4	10	11
18. miechociński	9	6	3	6	7	3	5
19. mościski	12	7	3	7	12	9	13
20. pruchnicki	12	10	4	6	9	6	12
21. przeworski	15	14	3	12	13	14	20

⁴³ Przykładowo w r. 1938 w KSMM powstały 42 oddziały a upadło 13. Zob. *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemysku za rok 1938*, Przemysł 1939.

Dekanaty	Liczba						
	Parafii:	Parafii z:					
	AK	PZAK	KSM	KSK	KSMM	KSMŻ	
22. rzeszowski	13	12	6	11	12	19	20
23. rozwadowski	8	6	2	6	3	4	4
24. rudecki	8	5	4	5	5	4	4
25. rudnicki	8	8	4	11	11	6	13
26. rymanowski	9	7	2	3	5	5	7
27. samborski	15	10	6	9	9	5	9
28. sanocki	9	7	3	6	7	5	10
29. sieniawski	6	3	–	2	2	2	1
30. sokołowski	8	7	–	2	5	4	4
31. strzyżowski	13	12	4	4	7	10	17
32. tyczyński	11	11	3	6	6	7	9
33. ulanowski	8	6	–	3	2	4	5
34. wiszneński	6	2	–	–	–	1	2
35. żmigrodzki	12	7	1	3	4	6	6
łącznie:	353	271	92	188	230	210	314

* Źródło: *Rocznik diecezji przemyskiej 1938. Przemysł 1938.*

U schyłku 1937 r. stowarzyszenia Akcji Katolickiej działały w 271 z 353 parafii diecezji przemyskiej. Najkorzystniejsza sytuacja istniała w dekanatach: brzozowskim, tyczyńskim, rudnickim i przemyskim miejskim, gdzie we wszystkich parafiach były założone wszystkie, lub większość stowarzyszeń Akcji Katolickiej. Natomiast najslabiej Akcja Katolicka rozpowszechniona była w dekanatach: dobromilskim, drohobyckim, wisznińskim i sieniawskim. Okazuje się, że dekanaty te położone były we wschodnich rejonach diecezji, o przewadze ludności greckokatolickiej. Parafie były tu zazwyczaj rozległe terytorialnie, zaś dostęp wiernych do kościoła utrudniony, ze względu na znaczne odległości.

Podobnie jak w obrębie diecezji, tak i w granicach dekanatów, istniały niekiedy znaczne dysproporcje w stopniu zorganizowania stowarzyszeń Akcji Katolickiej w poszczególnych parafiach. Można przypuszczać, że niemały wpływ na taką sytuację miała gorliwość duszpasterska miejscowych księży.

Już od r. 1934, a na szerszą skalę od 1937, należące do tych samych kolumn Akcji Katolickiej stowarzyszenia parafialne, zaczęto organizować w obrębie dekanatów w okręgi. Celem tej akcji było ożywienie działalności oddziałów parafialnych, koordynacja ich

pracy, organizowanie wspólnych obchodów, świąt, rekolekcji zło-tów, wzajemna pomoc itp. Najsprawniej proces ten przebiegał w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Męskiej, w którym na przełomie r. 1938/39 funkcjonowało 20 okręgów a ponadto podokręgi⁴⁴.

c. Członkowie stowarzyszeń

Organizacje, które w chwili ujednoczenia struktury organizacyjnej Akcji Katolickiej w r. 1934 weszły w jej skład, zrzeszały łącznie około 10 tysięcy członków. Zdecydowana ich większość przeszła do nowych struktur Akcji Katolickiej. W ciągu następnych kilku lat, dzięki stałemu pozyskiwaniu nowych członków, wydatnie pomnożyły się jej szeregi. Na przełomie 1938/39 r. na czoło, pod tym względem, wysunęło się Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, które zrzeszało wtedy 11 861 zamężnych kobiet⁴⁵. Drugim pod względem liczebności było w tym czasie Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, mające 8568 członkiń, w wieku powyżej 14 lat⁴⁶. Trzecie co do liczby członków, Katolickie Stowarzyszenie Mężów, zrzeszało wówczas przeszło 5000 mężczyzn (w r. 1936 liczyło ich 4938)⁴⁷, natomiast Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, grupującej chłopców powyżej 14 roku życia, 3633 członków⁴⁸.

Stałym zjawiskiem w stowarzyszeniach młodzieżowych było przechodzenie większości starszych członków do Katolickiego Stowarzy-szenia Mężów i Kobiet, po ukończeniu przez nich 25 roku życia lub zawarciu małżeństwa. W ich miejsce angażowano nowych członków, tak spośród członków katolickich organizacji dziecięcych, jak też niezrzeszonych.

Dzięki stałemu pozyskiwaniu nowych członków Akcja Katolicka

⁴⁴ Tamże. Były to następujące okręgi: brzozowski, dynowski, frysztacki, głogowski (Majdan Kolbuszowski), jarosławski, jasielski, krośniński, leżajski, łańcucki, mości-ski, przeworski, przemyski, rudnicki, rzeszowski, rymanowski, samborski, sokołow-ski, sanocki, strzyżowski i tarnobrzeski. Podokręgi: brzostecki, błażowski, dembowie-cki.

⁴⁵ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet diecezji przemyskiej za rok 1938*, „Okólnik – do oddziałów Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet diecezji przemyskiej”, R. 1939 nr 3 s. 14n.

⁴⁶ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w Przemysłu za rok 1938*, Przemysł 1938. W tej liczbie 4795 było w wieku od 14-18 lat, 7357 mieszkających na wsi a 1211 w miastach.

⁴⁷ M. P i r o z y ń s k i, S. S z c z e c h, *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok pierwszy 1937*, Lublin 1938 s. 256.

⁴⁸ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemysłu za rok 1938*, dz. cyt., s. 1. Wśród 3633 członków było: 3086 „młodzieży gospodarskiej”, 54 folwarcznej i 493 robotniczej, 1909 w wieku do 18 lat.

w diecezji przemyskiej, w chwili swego największego rozwoju w drugiej połowie 1939 r. skupiała przeszło 30 000 osób. Większość z nich, bo około 86%, stanowili mieszkańcy wsi, a jedynie około 14% mieszkańcy miast i miasteczek⁴⁹. Bardzo nieliczną grupę, wśród członków Akcji Katolickiej, stanowili przedstawiciele inteligencji. Jednakże odgrywali oni niewspółmiernie wielką, w stosunku do liczebności, rolę w jej władzach.

3. DZIAŁALNOŚĆ AKCJI KATOLICKIEJ

Akcja Katolicka dążyła do odnowienia i pogłębienia życia religijno-moralnego jednostki, rodziny i społeczeństwa, obrony społeczeństwa przed laicyzacją i wpływami ugrupowań atykościelnych, przemiany życia społecznego według katolickiej etyki społecznej, oraz do pobudzenia katolików do żywszej działalności społecznej. Te ambitne cele były realizowane poprzez liczne i zróżnicowane, stale wzbogające, formy działania.

a. Formacja członków

Do podstawowych zadań Akcji Katolickiej należała religijno-moralna formacja członków stowarzyszeń. Dokonywało się to w szczególności poprzez ich udział we wspólnych Mszach św., egzortach, kwadransach katechizmowych, prelekcjach religijnych, a nade wszystko w rekolekcjach⁵⁰. W diecezji przemyskiej, organizacją rekolekcji dla członków poszczególnych stowarzyszeń, zajął się wnet po utworzeniu Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej. Dążył on do objęcia nimi jak najszerszych kręgów tych osób. Pod jego patronatem, w samym tylko roku 1932, przeprowadzono 36 serii rekolekcji zamkniętych, przeważnie kilkudniowych: 10 dla członków stowarzyszeń młodzieżowych i 26 dla starszych. W następnym roku przeprowadzono już 46 serii rekolekcji dla przeszło 2400 osób⁵¹.

Duża popularność, jaką cieszyły się rekolekcje zamknięte, jak również znaczna skuteczność ich oddziaływania, skłoniły biskupa F. Bardę do erygowania 15 II 1934, przy Diecezjalnym Instytucie AK, oddzielnego Sekretariatu Rekolekcji Zamkniętych. Jego zadaniem miało być szerzenie ruchu rekolekcji zamkniętych w diecezji, przygo-

⁴⁹ Stan ten dosyć wiernie pokazywał proporcje istniejące w rozmieszczeniu ludności w diecezji w tym czasie, gdzie mieszkańcy wsi stanowili ok. 84% populacji, zaś miast ok. 16%.

⁵⁰ Dużo wiadomości na ten temat podaje prasa i sprawozdania Akcji Katolickiej.

⁵¹ *Sprawozdanie DIAK w Przemyślu za r. 1933*, dz. cyt., s. 123n.

towanie księży do ich prowadzenia, a także pomaganie proboszczom w ich urzędowaniu⁵². Diecezja przemyska w tym czasie nie posiadała własnych domów rekolekcyjnych, stąd też przy urzędowaniu rekolekcji korzystano z gościnności klasztorów męskich i żeńskich oraz parafii posiadających domy katolickie.

Innym ważnym polem aktywności Akcji Katolickiej była działalność kulturalno-oświatowa i wychowawcza. Inicjowały ją zarządy diecezjalne poszczególnych stowarzyszeń, ustalając coroczne specjalne programy pracy i przygotowując niezbędne materiały pomocnicze. Działalność ta przybierała wielorakie bogate formy. W parafialnych oddziałach stowarzyszeń podczas zebrań wygłaszano regularnie referaty i pogadanki. Ich tematyka związana była z reguły z aktualnym życiem Kościoła, jego historią, problematyką moralną, społeczną, oświatową, kulturalną itp. Przy wygłaszaniu prelekcji posługiwano się zarówno gotowymi tekstami, jak też przygotowanymi przez członków stowarzyszeń, lub przez zaproszone osoby z zewnątrz. W r. 1935 w Katolickim Stowarzyszeniu Młodzieży Męskiej, w trakcie zebrań ogólnych, wygłoszono łącznie 1901 wykładów, z czego sama młodzież wygłosiła ich 857⁵³.

W sporej części stowarzyszeń funkcjonowały kółka oświatowe, wychowawcze, śpiewackie, muzyczne, teatralne itp. Dużą rolę, w szerzeniu oświaty i kultury, wśród członków Akcji Katolickiej spełniały biblioteki. Posiadały je w zasadzie wszystkie oddziały stowarzyszeń. Gromadziły one książki wydawane przez krajową centralę Akcji Katolickiej i udostępniały je tak własnym członkom, jak też i innym zainteresowanym osobom.

W działalności Akcji Katolickiej, obok zadań wspólnych dla wszystkich jej kolumn, istniały też pewne specyficzne dla każdej z nich. To zróżnicowanie uwidaczniało się już w statutach poszczególnych stowarzyszeń. I tak statuty stowarzyszeń młodzieżowych uwzględniały przysposobienie zawodowe, rolnicze i wojskowe członków. Ze względu na to, że członkami stowarzyszeń młodzieżowych w diecezji byli w zdecydowanej większości mieszkańcy wsi (około 86%), duży nacisk w programach ich działalności kładziono na przysposobienie rolnicze. W tym celu prowadzono kursy racjonalnej pracy na roli, urządzano wystawy rolnicze i pokazy, organizowano konkursy specjalistycznych zespołów rolniczych, gro-

⁵² *Erekcja Sekretariatu Rekolekcyjnego*, KDP, R.34:1934 z. 4 s. 118n. Prowadzenie Sekretariatu zlecił biskup ks. inf. S. Momidłowskiemu, ks. W. Opalińskiemu i ks. J. Stączkowi. Ich kandydatury zaproponowali księża biorący udział w kursie rekolekcyjnym, odbywanym w Przemyślu 11 I 1934 r.

⁵³ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemyślu za rok 1935*, Przemyśl 1936 s. 5.

madzono i udostępniano książki oraz czasopisma fachowe o tematyce rolniczej⁵⁴. W r. 1939, w centrali przemyskiej, zaczęto przygotowywać kursy zawodowe dla młodzieży miejskiej zrzeszonej w Akcji Katolickiej. Wybuch wojny przeszkodził w szerszej realizacji tych planów.

W stowarzyszeniach młodzieżowych, szczególnie męskich, dużą popularnością cieszyło się wychowanie fizyczne. W wielu oddziałach istniały specjalne kółka wychowania fizycznego, zaś w niektórych prowadzili szkolenie naczelnicy sportowi. Część oddziałów posiadała własne drużyny sportowe⁵⁵. Natomiast w stowarzyszeniach żeńskich sporo czasu poświęcano praktycznemu przygotowaniu dziewcząt do życia. Urządzano kursy prowadzenia gospodarstwa domowego, kroju, szycia, trykotarstwa, kilimkarstwa, higieny itp⁵⁶.

b. Szkolenie kadr

Prowadzona przez Akcję Katolicką rozległa i systematycznie poszerzana działalność wymagała odpowiednio licznej i dobrze przygotowanej kadry działaczy świeckich i duchownych. Formowanie tej kadry podjęto wnet po zawiązaniu Akcji Katolickiej w diecezji. Początkowo przybrało ono formę kilkudniowych kursów i dopiero po kilku latach zostało ono znacznie rozbudowane.

Pierwszy kurs dla liderów Akcji Katolickiej odbył się w Przemyślu 8 IV 1931 r. Wzięli w nim udział patroni ówczesnych stowarzyszeń młodzieżowych z diecezji: 60 duchownych i 20 osób świeckich. Tematyka wygłaszanych prelekcji dotyczyła metod pracy w Akcji Katolickiej, apostołatu świeckich, oraz stosunku bractw religijnych do tej nowej organizacji⁵⁷. W następnych latach wzrastała stale zarówno liczba kursów, czas ich trwania, jak i liczba osób biorących w nich udział. Przykładowo w r. 1932 Diecezjalny Instytut urządził 5 serii kursów: dla diakonów, instruktorów dekanalnych Akcji Katolickiej, Sodaliji Panien, delegatów parafii powiatu przeworskiego, oraz dla członków Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej⁵⁸.

Momentem przełomowym, w akcji przygotowywania działaczy dla stowarzyszeń Akcji Katolickiej, było utworzenie przez władze diecezjalne w Ujeznej koło Przeworska, w październiku 1935 r.,

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemyślu za rok 1938*, dz. cyt., s.4n.

⁵⁶ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej za rok 1938*, dz. cyt., s.4; F. Twardzicki, *Z frontu Akcji Katolickiej*, „Gazeta Kościelna”, R.43:1936 nr 26 s. 307-308.

⁵⁷ *Kurs Akcji Katolickiej w Przemyślu*, KDP, R.31:1931 z.7 s. 273n.

⁵⁸ *Sprawozdanie z działalności DIAK za rok 1932*, KDP, R.33:1933 z. 2 s. 52n.

Katolickiego Uniwersytetu Ludowego. Zadaniem tej placówki było kształtowanie i wychowywanie młodych działaczy, głównie wiejskich, którzy mieli następnie pracować „nad podniesieniem ekonomicznym i religijnym wsi”⁵⁹. Jej kierownikiem a zarazem głównym wykładowcą został miejscowy proboszcz ks. Ignacy Leja, wspierany przez kilku świeckich pomocników. Szkolenie obejmowało wykłady z zakresu oświaty ogólnej, rolnictwa, spółdzielczości, nauk społecznych, metod prowadzenia organizacji, wiedzy religijnej itp. W ciągu roku odbywały się dwa kursy: pierwszy w terminie od października do stycznia, zaś drugi od lutego do maja. W każdym kursie uczestniczyło około 40 słuchaczy⁶⁰. Do początku r. 1939 Uniwersytet ten zdołał wykształcić przeszło 100 działaczy, którzy podjęli pracę wśród młodzieży wiejskiej. W Ujeznej prowadzono ponadto regularnie pięciodniowe kursy społeczno-organizacyjne dla kierownictw wiejskich oddziałów Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej z poszczególnych okręgów.

Nieco odmienną rolę niż Katolicki Uniwersytet Ludowy w Ujeznej, spełniał erygowany w r. 1938 przez biskupa F. Bardę, Instytut Wyższej Kultury Religijnej w Przemyślu. Jego zadaniem było „pogłębienie wiedzy religijnej inteligencji katolickiej oraz przygotowanie dla Akcji Katolickiej uświadomionych, pełnych ducha apostołskiego działaczy”⁶¹. Instytut, kształcący w cyklu 3 letnim kadry kierownicze dla Akcji Katolickiej, wywodzące się spośród inteligencji i ziemiaństwa, zainaugurował swoją działalność w październiku 1938 r. Podjęło wówczas studia 120 osób legitymujących się wyższym i średnim wykształceniem. Dyrektorem IWKR został zamianowany ks. dr Piotr Federkiewicz, zaś wykłady prowadzili profesorowie Wyższego Instytutu Teologicznego z Przemyśla. Wybuch wojny we wrześniu 1939 r. przerwał dalszą działalność tej instytucji, która w przyszłości mogła przynieść wiele pożytku tak dla Akcji Katolickiej, jak i dla diecezji.

c. Słowo drukowane

Akcja Katolicka, w prowadzonej działalności, korzystała chętnie ze słowa drukowanego. W ten sposób docierała z propagowanymi przez siebie treściami zarówno do własnych członków, jak też i do osób niezrzeszonych.

⁵⁹ *Do walki o duszę młodzieży wiejskiej*, „Doniesienia”, R.15:1939 nr 3 s. 5-7.

⁶⁰ J. A t a m a n, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1985 s. 76.

⁶¹ *Statut Instytutu Wyższej Kultury Religijnej*, KDP, R.38:1938 z. 8-9 s. 261; *Instytut Wyższej Kultury Religijnej*, KDP, R.38:1938 z. 10-12 s. 310n.

Na teren diecezji przemyskiej docierały szerokim strumieniem wydawnictwa książkowe i prasa krajowej centrali Akcji Katolickiej. W zasadzie każdy oddział posiadał podręczne biblioteczki, mniej lub więcej zasobne, gdzie gromadzono i udostępniano te publikacje. Obok wydawnictw docierających z zewnątrz, ważną rolę odgrywały publikacje diecezjalnej Akcji Katolickiej: prasa, jednodniówki, powielane lub drukowane referaty, ulotki, afisze itp. Miały one z reguły szerszy zasięg niż druki centrali krajowej i ze względu na zamieszczaną tematykę bardziej związane były z tym terenem.

Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w Przemyśle swoje komunikaty, oraz doroczne sprawozdania z działalności, zamieszczał w urzędowym piśmie „*Kronika Diecezji Przemyskiej*” a od r. 1934 także, w dostępnym dla szerokich kręgów odbiorców, nowym tygodniku diecezjalnym „*Rola Katolicka*”. Ponadto wydawał w formie druków ulotnych bogate materiały pomocnicze: referaty, broszury informacyjne i szkoleniowe, materiały propagandowe, ulotki, afisze itp.⁶²

Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej wydawało własny periodyk (dwumiesięcznik) „*Doniesienia*”. Wychodził on od r. 1925 i był początkowo pismem Związku Młodzieży Polskiej w Przemyśle. Gazeta, której nakład w r. 1938 wynosił 1200 egzemplarzy, zamieszczała informacje o pracy w stowarzyszeniach, relacje o działalności oddziałów i okręgów, komunikaty, wiadomości fachowe itp.⁶³ KSMM wydawał też corocznie „*Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemyśle*”, zawierające dane statystyczne o stowarzyszeniu, informacje o władzach, działalności, oraz sprawozdania kasowe⁶⁴, a ponadto okólnik powielany „celem utrzymania stałego kontaktu z Oddziałami”⁶⁵.

Gazetą Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w diecezji przemyskiej było pismo „*Nasza Sprawa*”, wydawane od kwietnia r. 1939 do wybuchu wojny. Pojawiło się ono na początku r. 1929 i nosiło tytuł „*Doniesienia – Okólnik kwartalny Związku Młodzieży Polskiej Żeńskiej w Przemyśle*”. Wydawano je do r. 1938, ale już pod zmienionym tytułem „*Wiadomości*”. Periodyk publikował dane organizacyjne, komunikaty, kwadrans ewangeliczny, materiały do szkolenia zawodowego, informacje i porady praktyczne⁶⁶. KSMŻ

⁶² Druki wydawane przez DIAK w Przemyśle do tej pory nie zostały opracowane. Duży ich zbiór przechowuje Biblioteka Seminarium Duchownego w Przemyśle.

⁶³ Z. Zieliński, *Bibliografia katolickich czasopism religijnych 1918-1944*, Lublin 1981 s. 76 (nr 109).

⁶⁴ Tamże s. 290 (nr 846), s. 292 (nr 856).

⁶⁵ *Sprawozdanie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Przemyśle za rok 1935*, dz. cyt., s. 4.

⁶⁶ Z. Zieliński, *Bibliografia*, dz. cyt., s. 74 (nr 104), 195 (nr 526).

wydawało też, prawdopodobnie każdego roku, „*Sprawozdanie katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w Przemyślu*”⁶⁷.

Do członków Katolickiego Stowarzyszenia Mężów w diecezji adresowany był miesięcznik „*Wskazania Programowe Katolickiego Stowarzyszenia Mężów w Przemyślu*”, wydawany od połowy r. 1939 do wybuchu wojny⁶⁸. Jego poprzednikiem był miesięcznik noszący tytuł „*Komunikat... do wszystkich oddziałów KS Mężów w diecezji*”, wydawany w latach 1937-1939 jako druk powielany. Miesięcznik „*Wskazania*” wydawany był w nakładzie 1200 egzemplarzy. Zamieszczał program pracy w stowarzyszeniu, sprawozdania oraz materiały pomocnicze o treści światopoglądowej⁶⁹.

Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, przypuszczalnie już od r. 1935, wydawało dwumiesięcznik „*Okólnik – do oddziałów Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet diecezji przemyskiej*”. Jego nakład w r. 1937 wyniósł 1350 egzemplarzy, zaś w r. 1938 już ponad 1700⁷⁰. Zamieszczano w nim regularnie aktualne komentarze liturgiczne, wiadomości o działalności prowadzonej przez poszczególne oddziały, komunikaty, porady praktyczne itp. Do niektórych numerów „*Okólnika*” dołączano referaty w formie luźnych druków, a także powielane komunikaty. Corocznie wydawano też „*Sprawozdanie*” z działalności.

ZAKOŃCZENIE

Wraz z wybuchem, we wrześniu 1939 r. II wojny światowej, została definitywnie przerwana dalsza działalność Akcji Katolickiej w diecezji przemyskiej. Do tego czasu zdołano zbudować podstawowe struktury organizacyjne, skupić pokaźną liczbę członków, oraz rozwinąć szerszą działalność programową, skierowaną zarówno do członków własnych stowarzyszeń jak też i na zewnątrz. Działalność ta przyniosła niewątpliwie wiele pozytywnych efektów tak w dziedzinie życia religijno-moralnego, jak też i społeczno-kulturalnego diecezji. Pełniejsza ocena rezultatów działalności Akcji Katolickiej w diecezji będzie możliwa dopiero po przeprowadzeniu kompleksowych badań monograficznych.

⁶⁷ Tamże, s. 291 (nr 851).

⁶⁸ Od r. 1938 (?) wydawany był prawdopodobnie jako powielany okólnik.

⁶⁹ Z. Zieliński, *Bibliografia*, dz. cyt., s. 161 (nr 406).

⁷⁰ Periodyk ten został pominięty w cytowanej *Bibliografii katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*.